

הכול צפוי?

הוויכוח בין הקב"ה לשטן, המשמש הקדמה לספר איוב, איננו אירוע חד פעמי אלא מבחן שחוזר על עצמו לאורך כל ההיסטוריה

האיטלקים, רבי רפאל עמנואל חי ריקי (1688*1743). אך כדי שנבין זאת, עלינו להבין קודם כול את מושג הנס. לדעתי ניתן להבחין עקרונות בין שלושה סוגים שונים של ניסים. הראשון הוא נס הטבע: למשל, נס בקיעת הים, המתגבר על החוקים הטבעיים. מעבר לכך קיימת המדרגה השנייה של ניסים, הפועלת מעבר לחוקי הלוגיקה: נביא (אולי באמצעות נביא) והנה יתברר אחרי שבעים מהלכים של המשחק ששני הציגים של השחקן נמצאים על אותו צבע. כשנבדוק מהלך אחר מהלך נראה שכולם היו תקינים. כך גם אולי יכול הקב"ה לברוא אבן שאינה יכול להרימה. ועדיין, קיימת מדרגה שלישית, גבוהה יותר, זו של הניסים התיאולוגיים. זו היתה הצעתו של המקובל רבי רפאל עמנואל. לדעתו, הפרדוקס נעלם מכיוון שאחד מהניסים שהקב"ה "עשה על עצמו" הוא שהקב"ה הסתיר מעצמו את כוחו הנבואי לראות את העתיד ולדעת מראש כיצד יפעל האדם. כן, העתיד נסתר מזהקב"ה. כך חוזרת ומתאפשרת האפשרות לשאול את השאלה הגדולה והחשובה ביותר: האמנם תצליח האנושות לבנות עולם שלא יסתייג בחורבן של אש?

מאבק מתמשך

אסיים את רשימתי זאת בשאלה על סיום הוויכוח. הוויכוח שבספר איוב הסתיים בניצחונו של הקב"ה כאשר איוב לא סר מאמונתו. אבל הוויכוח שבין הקב"ה לשטן לא באמת הסתיים אלא המשך להתרחש במשך הדורות, כשבמשך הזמן השתנו הנסיבות, בעקבות התפתחות העולם בהיבטים הדתיים, הפילוסופיים, וכמובן המוסריים. המערכה הראשונה בוויכוח זה נשמרה כמבוא לספר איוב, שכירוע דן בסבל האנושי, ובמרכזו הסבל הנראה בלתי צודק. אך בחוצפתי כי רבה אבקש להוסיף לאיוב פרקי המשך ולהציג את דעתי שקיימים סבבים וגילגולים נוספים של ויכוח זה. ההיסטוריה היהודית כולה מלאה בסבבים כאלו ויכולה ללמד אותנו על גורלם של המאבקים עם השטן. בפרקי המשך אלו, המאבק הראשון של אלהים והשטן נוצח על ידי אלהים בצורה מוחצת. זה היה הסיבוב הראשון, כאשר אמונת ישראל הייתה חייבת להילחם בתרבות היוונית. המאבק התבטא בכך שיותר מאיוב אחד החליט למות ולא לעזוב את אמונתו. ובוראי, לאורך כל ההיסטוריה, כל אלו שבחרו למות בייסורים קשים ולא לבגוד בנאמנותם להקב"ה. כעת כבר צר המקום מלהמשיך ולדון בתוצאות סבבי הוויכוחים שבין הקב"ה לבין השטן לאורך ההיסטוריה של המאבק היהודי לנאמנות לקב"ה. עוד קצת מזה בע"ה בהורמנות אחרת. ●

מבקש אני מקוראיי סליחה על חוצפתי לנסות להוסיף לטקסטים היהודיים הקלאסיים מעין פירושי המשך נוספים. כפתיחה לניסיון זה, אתייחס לדיון, או נכון יותר לוויכוח תיאולוגי או פילוסופי, בין שתי דמויות המובילות אותנו לעולם המסתורין. כוונתי לוויכוח בין האלוהים (לפעמים אשתמש בביטוי הקרוב יותר ללבי: הקב"ה) לבין השטן, המובא במקרא כמבוא לספר איוב (א, חייב):
וַיֹּאמֶר ה' אֶל הַשָּׁטָן: הֲשָׁמַתְךָ לִפְנֵי עֲבָדֵי אִיּוֹב כִּי אֵין כָּמֹהוּ בָּאָרֶץ אִישׁ כָּסֵם וְיֹשֵׁר וְיָרָא אֱלֹהִים וְסָר מִרָע. וַיַּעַן הַשָּׁטָן... וַיֹּאמֶר: הֲחֵנֵם יֵרָא אִיּוֹב אֱלֹהִים. הֲלֹא אָמַת שָׁמַתְךָ בְּעֵדוֹ וּבְעֵד בֵּיתוֹ וּבְעַד כָּל אֲשֶׁר לוֹ מִסָּבִיב מַעֲשֵׂה יָדָיו בְּכָכָה... וְאֹלָם שְׁלַח נָא יָדְךָ וְנֹעַ בְּכָל אֲשֶׁר לוֹ אִם לֹא עַל פְּנֵיהֶם יִבְרָכְךָ. וַיֹּאמֶר ה' אֶל הַשָּׁטָן הִנֵּה כָּל אֲשֶׁר לוֹ בְּיָדְךָ... וַיֵּצֵא הַשָּׁטָן מִעֵם פְּנֵי ה'.

הבה ננסה להבין את מהות הוויכוח. חשיבותו היא בכך שהוא מלמד אותנו כי כאשר הקב"ה יצר את האדם הוא עשה את הניסוי המסוכן ביותר: הוא העניק לאדם חירות וחופש אפילו מהאלוהים עצמו. אין את תופעה דומה לכך בקוסמוס, ואפילו לא בעולם המלאכים. ומה עם השטן? אני מתלבט עדיין, אבל נראה לי שגם הוא רק כלי ולא יותר. אך נשאיר זאת בצד ונעבור קצת עיון. החופש עשה מן האדם ישות מופלאה ומסתורית, וכך מתגלה בפנינו קצת ממשמעות הניסוי והוויכוח. אלא שעדיין לא הוכחנו שניסוי שמימי זה בכלל אפשרי, ואף אין אנו יודעים כלל מי ניצח בוויכוח, הקב"ה או השטן? דבר אחר ברור, דבר שעלינו לזכור תמיד: הקב"ה מאמין באדם! ודאי שלא בכל אדם, הרבה הכויבו אותו, אבל אם אפשר שיימצא נח אחד, ואפילו רק צדיק אחד יהיה "איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע", הקב"ה ניצח. האמנם? על כך מאוחר יותר.

הסתרת העתיד מעצמו

אנא ננסה להוכיח שניסוי כזה, ניסוי שבו אלוהים משתתף, הוא בכלל אפשרי. לכאורה נזכר להיווכח שלפנינו אבסורד; בלתי אפשרי לערוך ניסוי כזה. אסביר זאת. מבחינתו של הקב"ה הזמן לא קיים. עברו, עבר, והווה ועתיד חד הם. לפיכך הדיבור על האפשרות לעשות ניסוי כדי לבדוק את הפעילות האנושית בעתיד הוא חסר משמעות. הרי העתיד כולו גלוי ופתוח לפנינו. כיצד, אם כך, ניתן לדבר בכלל על ניסוי מעין זה, קל וחומר הימור בין שניים! לפילוסופים היהודים הקלאסיים ברור היה שלפנינו מסתורין של פרדוקס, אך עם פרדוקסים ניתן היה לדעתם לחיות. אני מתאר לעצמי שזה נכון. אבל האם לגיבורינו מספר איוב לא היה פתרון אחר? לדעתי, מי שהגיע לפתרון שוראי הדריך גם את גיבורינו היה אחד המקובלים

שמידה אבנים במסך הקולנוע כשמשלפים, לטעמו, את דמותה של בריה"מ; אנריקי השחור שחולם על מעשה כיסוף שבו העשירים יהפכו כולם לעניים והעניים לעשירים, ועוד.

החולדות גרות בחינם

השיכון הוא מיקרוקוסמוס לחיים בסלודור ובברויל. "זיעה" הוא, אפוא, יותר סיפורו של השיכון והאווירה בו מאשר סיפורם של הדיירים הרבים שמתגוררים בו, שחלקם נזרק החוצה מבתיים על מיטלטליהם העלובים בגלל אי תשלום. העוני והלכוך, החולדות והחום הכבד בנוסח "כחום היום" הם תפארת הרקע של הרומן לכל אורכו, וגם השיעור הכבד של השחפנית, המתגוררת בעליית הגג, מלווה את "זיעה" כמו שירת המוקלה במחזה. כל אחד מהדיירים הרבים חי לעצמו, האינטראקציות ביניהם אינן רבות, עד שלקראת הסיום חל מהפך והם מתאחדים תחת הסיסמה "פועלי כל העולם התאחדו" ויוצאים להפגין נגד המעסיקים ונגד בעלי הבית הנצלניים. המהפכה מסתיימת בכך שהחולדות ממשיכות לכרסם להנאתן את שאריות האשפה. או כהגדרת אמאדו: "הדיירים היחידים שגרו כאן חינם היו החולדות" (עמ' 9).

זהו ספר מעניין מאוד ובחלקו אף מרתק, החושף כמו בצילום נרטגן את העליבות של המצוקה. אבל זהו גם ספר מאחורי רעיון, ואולי דווקא הרעיון הזה הוא מה שמונע מ"זיעה" להימנות על רשימת שלושת ספריו הטובים ביותר של אמאדו, לטעמי. ספרים שמאחוריהם רעיון מעדיים שכותבם מונע מתוך תחושת שליחות. אמאדו כתב את "זיעה" כאיש צעיר מאוד. הוא התחיל לכתוב אותו בשנת 1928, כאשר מלאו לו שש-עשרה (הספר פורסם שש שנים לאחר מכן), והוא עצמו התגורר בשיכון בסלודור. אמאדו אולי רצה קצת יותר מדי להשפיע באמצעות הספר הזה על הקורא, להאכיל בכפית את משנתו, במקום לסמוך יותר על האינטליגנציה שלו. וכך, בכמה מחלקי הספר אנחנו מקבלים רומן שאפשר ליהנות מקריאתו וללמוד ממנו, ובחלק המסיים שלו, בעיקר שם, אנחנו מקבלים רומן פרולטרי דידקטי צועק מדי, כמעט בנוסח הספרות הסובייטית המגויסת של העידן הבולשביקי.

באחרית הרבר המחכימה שלו מאיר רמי סערי את עיני הקורא לגבי סוגיות רבות הקשורות לכתיבת הספר ולעידן שבו הוא נכתב, ומצדיק את פרסומו גם בימינו.

יש אכן הצדקה לפרסום, אבל החלק המגויס בסיום הרומן פוגם מעט, לטעמי, בטעם הטוב. ●

זיעה

ז'ורז' אמאדו

מפרוטוגיז ואחרית דבר:

רמי סערי

ירמונים, 2018, 218 עמ'

תשובות // 1. פקודה שדגל שחור מתנוסס מעליה / **2.** צפת / **3.** רוכסנים / **4.** עמרי מלך ישראל / **5.** מייקל קיין / **6.** מכנסיים. מצרפתית "pattes d'éléphant" (רגלי הפיל) / **7.** לאה גולדברג / **8.** ממלכת דנמרק / **9.** מחברות לספרות / **10.** בקע (או פקע או שבר, במינוח פחות עדכני) / **11.** אֶז'ור (Azure)